

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

УДК 34 (477.83/86) «1867/1918»: (091)

Анжеліка Баран,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПАРЛАМЕНТУ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ У СТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ, ЕКОНОМІЧНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Проаналізовано окремі аспекти парламентської діяльності українських депутатів щодо створення українських освітніх, економічних та військових формувань на території Східної Галичини на поч. ХХ ст. Визначено, що боротьба за ключові для українського сегменту населення Австро-Угорщини права на створення власних освітніх, економічних та військових формувань велася виключно легальними методами.

Ключові слова: депутат, парламент, Габсбурзька монархія, освіта, військо, університет.

Баран А.

Участие украинских депутатов парламента Габсбургской монархии в создании украинских образовательных, экономических и военных организаций на территории Восточной Галиции

Проаналізовані окремі аспекти парламентської діяльності українських депутатів щодо створення українських освітніх, економічних та військових формувань на території Східної Галичини на поч. ХХ ст. Визначено, що боротьба за ключові для українського сегменту населення Австро-Угорщини права на створення власних освітніх, економічних та військових формувань велася виключно легальними методами.

Ключевые слова: депутат, парламент, Габсбургская монархия, образование, армия, университет.

Baran A.

The participation of the Ukrainian deputies of the Parliament of the Habsburg monarchy in the creation of Ukrainian educational, economic, and military organizations on the territory of Eastern Galicia

The article analyzes some aspects of the parliamentary activities of the Ukrainian deputies regarding the creation of the Ukrainian educational, economic, and military formations on the territory of Eastern Galicia beginning of XX century. Determined that the struggle for the key for the Ukrainian segment of the population of Austria-Hungary the right to create their own educational, economic, and military forces conducted exclusively legal methods.

Keywords: Deputy, Parliament, the Habsburg monarchy, education, the army, University.

Вдосконалення правового представництва народу, підвищення дієвості влади неможливе без глибокого, всебічного вивчення і переосмислення політичного досвіду українського народу, накопиченого ним у попередні періоди історії, та без практичного використання цього досвіду сучасними органами державної влади. В цьому контексті історичний досвід українців у парламентських установах Австро-Угорщини як конституційно-парламентської монархії з порівняно високим рівнем забезпечення громадянських

© Анжеліка Баран, 2017

прав та свобод населення має особливе значення. Адже українські депутати австрійського парламенту заклали підвалини національного державотворення, ініціюючи та реалізуючи створення таких важливих складових майбутньої незалежної держави, як україномовні освітні заклади, український університет, економічні організації та, що надзвичайно важливо, – власних збройних формувань.

Першочергове значення у боротьбі українських депутатів австрійського парламенту за національні права та інтереси української нації відіграла справа розвитку системи україномовної освіти на території західноукраїнських земель під владою Австро-Угорської монархії. Більшість політичних партій, до яких належали українські депутати, у своїх програмах ставили вимоги про розвиток освіти з українською мовою навчання. Серед основних положень програми Української націонал-демократичної партії були досить прогресивні вимоги щодо поділу крайової, окружних та місцевих шкільних рад на українські і польські секції, призначення українців на посади окружних шкільних інспекторів, заснування нових державних українських шкіл на території Східної Галичини та Буковини та введення в них навчання українською мовою [1, с. 195].

Українські депутати – члени УНДП у австрійському парламенті, на партійних з'їздах, нарадах і вічах постійно вказували на потребу реалізації програмних засад партії щодо розвитку українського шкільництва. Проти утисків польської влади українського шкільництва на території Східної Галичини особливо гостро на засіданнях австрійського парламенту виступав український депутат від УНДП Є. Олесницький. Ним написані численні звернення до віденського уряду, у яких був фактичний матеріал про незаконне закриття шкіл з українською мовою викладання, нав'язування польської мови, гостра критика антиукраїнської політики уряду [2, арк. 14].

У 1908 р. депутатом Ю. Романчуком разом з Ю. Стефановичем засноване товариство українських вчителів середніх і вищих шкіл «Учительська громада» [3, арк. 19].

Члени організації ініціювали відкриття початкових і середніх україномовних навчальних закладів, видання українських підручників, розробку планів навчання предметів з українознавства. За допомогою українських депутатів австрійського парламенту розгляд українського питання відбувався як на місцевому, так і на державному рівнях. Головним відділом «Учительської громади» склалися численні меморандуми до Крайової шкільної ради, Галицького сейму, міністра освіти та віросповідань з пропозиціями сприяти українському шкільництву [4–6].

На початку ХХ ст. організація встановила опіку над приватними українськими гімназіями.

Визначну роль українські депутати австрійського парламенту відіграли у функціонуванні товариства «Просвіта». Серед них назвемо першого голову товариства та інших його керівників, а також співзасновників і голів міських відділень. Першим президентом і співзасновником «Просвіти» був А. Вахнянин. Членом товариства від самого його початку були Д. Танячкевич, Ю. Романчук (пізніше – голова центрального відділення «Просвіти» у 1896–1906 рр.), віце-президент О. Колесса. До керівництва належав К. Левицький, місцевими відділками керували Т. Окуневський, Є. Олесницький (керував Стрийським відділенням «Просвіти»), Є. Петрушевич, адвокат у м. Сокаль і там президент відділення; Д. Стахура, адвокат у Самборові, і там керівник відділення; Т. Старух, сільський господар у Золотій Слободі і там керівник місцевого відділення; С. Онишкевич, священник в с. Чижевичі і там керівник «Просвіти» [7, с. 600].

Засноване у 1868 р. товариство «Просвіта» стало осередком об'єднання нової української інтелігенції, що вбачала своє першочергове завдання у піднесенні просвітнього рівня, самосвідомості й добробуту широких народних верств, вважаючи це необхідною запорукою реалізації національних устремлінь і введення українців до числа вільних європейських націй [8, с. 30].

Українські депутати – діячі «Просвіти» вважали діяльність серед простого люду своїм обов'язком перед рідним народом. З іншого боку, робота з населенням забезпечувала українській інтелігенції тісний зв'язок із ним, розуміння його потреб та інтересів. Підтвердженням цьому є слова К. Левицького: «Не забуду ніколи пам'ятних слів першої відозви «Просвіти»: «Нехай всякий, хто може, жертвує для рідного народу й свою лепту (...)». Отсі слова були для мене благородним живчиком в моїм молодечім віці, що мені вказав перший шлях праці національної. Та я давав свою лепту по змозі (...), я вступив в члени «Просвіти» (1883) і міг діяти в центральнім відділі товариства «Просвіта» у Львові. Тут працював я двадцять і п'ять років ідейно, щоб дати мою духову лепту для рідного народу, та уступив аж тоді, коли мене покликано до важкого обов'язку: проведу політичного...» [9, с. 117–118]. Найактивнішими українські депутати-діячі «Просвіти», звичайно, ставали під час передвиборчої боротьби, оскільки контакт із сільським населенням часто був потрібен для завоювання депутатського мандату.

Протягом кількох десятиліть популярні видання «Просвіти» та її місцеві читальні належали до головних засобів формування національної свідомості та правової культури українського населення Галичини.

Вагому роль відігравали депутати-українці австрійського парламенту у діяльності Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, яке напередодні Першої світової війни фактично набуло статусу Всеукраїнської академії наук. Ця організація створена у Львові у 1873 р. під назвою Літературне товариство імені Шевченка. Їїго співзасновником і президентом був депутат О. Барвінський, а членами – депутати С. Дністрянський, О. Колесса, К. Левицький, В. Охримович, Є. Олесницький, Ю. Романчук [10, с. 602]. Метою товариства окреслено «...вспомогати розвій рускої (малоруської) словесности». Матеріальною базою стала друкарня, що мала бути «підставою літературного руху» [9, с. 142].

Депутат австрійського парламенту О. Барвінський був головою НТШ у 1893–1896 рр. Завдяки лояльній політиці до польських органів влади у Східній Галичині, йому вдалося забезпечити регулярну фінансову підтримку товариства Галицьким крайовим сеймом та Міністерством віросповідань та освіти Габсбурзької монархії, а також взяти під своє керівництво організацію державного замовлення на друк українських шкільних підручників, яким раніше опікувався Ставропігійський інститут [11, с. 145]. Так, у 1912 р. австрійський уряд надав НТШ 390 тис. крон субсидій, що сприяло значному покращенню матеріального стану товариства. У 1913 р. на потреби товариства із бюджету Австро-Угорської монархії було надано 25 тис. крон [8, с. 38–39].

Українські депутати австрійського парламенту ініціювали створення різного роду сільськогосподарських, економічних та фінансових організацій. Йдеться, зокрема, про товариство «Сільський господар», засноване у Золочівському окрузі. З 1909 р. воно активно співпрацювало з «Просвітою» і розвинулося до найважливішого українського сільськогосподарського об'єднання. Найбільшу роль у перетворенні цього товариства у ієрархічно-впорядковану масову організацію зіграв український депутат австрійського парламенту Є. Олесницький (у 1909 р. обраний президентом), а інші депутати були засновниками та уповноваженими місцевих філій цього товариства (М. Петрицький, Т. Старух (Снятин), Д. Танячкєвич (Золочів), К. Трильовський (Яблунів).

Відкривалися численні кредитні товариства, ощадні каси та страхові спілки, якими займалися та керували депутати австрійського парламенту. Як правило, такі спілки діяли у тому місці, де працював той чи інший депутат (Л. Бачинський – директор ощадної каси в Станіславі; Г. Цеглинський – голова Української ощадної каси в Перемишлі й президент кредитної спілки «Віра» там же; В. Яворський – засновник Лемківського банку в Новому Сяні; М. Лагодинський – директор кредитного товариства «Руська каса» у Делятині, а також директор Галицької ощадної каси у Львові; К. Левицький – директор «Центробанку» у Львові, Лев Левицький – засновник Райфайзен каси у м. Сколе, К. Мандичевський – засновник окружної ощадної каси у Надвірній, В. Охримович – директор страхового товариства «Дністер» у Львові; Є. Олесницький – засновник і директор кредитної каси у Стрию; С. Онишкевич – засновник ощадного і кредитного товариства у Чижєвичах; Є. Петрушевич – член правління окружної кредитної спілки у Сокалі; Д. Танячкєвич – засновник кредитного товариства «Правда» та інші) [10, с. 601].

Значною заслугою українських депутатів австрійського парламенту у досліджуваній період (К. Левицького, К. Трильовського) були їх ініціативи зі створення й організації військових формувань, а саме Українського січового стрілецтва (УСС) як майбутньої військової сили для розбудови Української Держави. УСС виражав надії національно свідомої частини населення Східної Галичини на виборення української держави.

Уже наприкінці XIX ст. створювались перші молодіжні спортивні організації (руханкові) в містах та спортивно-пожежне спрямування в селах, які називались «Січ» та «Сокіл». Першу «Січ» організував депутат австрійського парламенту, представник Української радикальної партії – Кирило Трильовський у 1900 р.

Перед Першою світовою війною в Галичині налічувалось близько 900 сокільських організацій та понад 1000 організацій «Січ». Цей рух поширювався також і на Буковині.

У 1913 р. завдяки старанням К. Трильовського було затверджено Статут січової організації «Січові Стрільці» [12, с. 26].

Українська бойова управа була створена у складі двох самостійних секцій – організаційної та військової [13, арк. 1].

Після вибуху світової війни К. Левицькому довелося подолати чимало труднощів у переговорах з австрійським урядом, щоб домогтися формування українських військових частин. На заклик про організацію добровольчого українського легіону відгукнулося понад 28 тис. юнаків, багато з яких належали до організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт». Стурбовані можливістю виникнення великих українських військових сил, польські політичні сили домовилися з австрійським урядом, щоб до українського легіону прийняли лише 2,5 тис. чол.

Довготривалість вирішення питання пояснювалася ще й тим, що «ледве не всякий вважав себе покликаним переговорювати з урядом в справі стрільців на власну руку». К. Левицький вів переговори з цього питання з галицьким намісником В. Коритовським і Львівським військовим керівництвом. 14 серпня 1914 р. він виїхав до Відня, де відбулося слухання справи про українських добровольців у прем'єр-міністра К. Штюрка за участю міністрів закордонних справ і оборони, але наразі ці переговори виглядали, як «вияв політичної куртуазії та ввічливості».

Позиція Львівського військового командування не відповідала запевненням, які отримали українські політики у Відні: «Одні говорили одне, а другі робили друге. Але й одні й другі дивилися на нашу добровольчу формацію, як на зайвий, в умовах воєнного часу клопіт». Лише в середині серпня 1914 р. К. Левицький отримав від австрійської влади остаточний дозвіл на формування українського військового легіону під назвою «Українські Січові Стрільці», який «за задумом творців, мав стати зав'язком українського війська» [8, с. 115]. Урядові кола не дозволили сформувати окреме військо, а погодились лише на формування обмеженого легіону УСС, що став частиною австрійського війська [13, с. 52].

Українська бойова управа була створена у складі двох самостійних секцій – організаційної та військової [14, арк. 1].

Після вибуху світової війни українському депутату австрійського парламенту К. Левицькому довелося подолати чимало труднощів у переговорах з австрійським урядом, щоб домогтися формування українських військових частин. На заклик про організацію добровольчого українського легіону відгукнулося понад 28 тис. юнаків, багато з яких належали до організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт». Стурбовані можливістю виникнення великих українських військових сил, польські політичні сили домовилися з австрійським урядом, щоб до українського легіону прийняли лише 2,5 тис. чол.

Довготривалість вирішення питання пояснювалася ще й тим, що «ледве не всякий вважав себе покликаним переговорювати з урядом в справі стрільців на власну руку». К. Левицький вів переговори з цього питання з галицьким намісником В. Коритовським і Львівським військовим керівництвом. 14 серпня 1914 р. він виїхав до Відня, де відбулося за участю міністрів закордонних справ і оборони слухання справи про українських добровольців у прем'єр-міністра К. Штюрка, але наразі ці переговори виглядали як «вияв політичної куртуазії та ввічливості».

Позиція Львівського військового командування не відповідала запевненням, які отримали українські політики у Відні: «Одні говорили одне, а другі робили друге. Але й одні й другі дивилися на нашу добровольчу формацію, як на зайвий, в умовах воєнного часу клопіт». Лише в середині серпня 1914 р. К. Левицький отримав від австрійської влади остаточний дозвіл на формування українського військового легіону під назвою «Українські Січові Стрільці», який «за задумом творців, мав стати зав'язком українського війська» [8, с. 115]. Урядові кола не дозволили сформувати окреме військо, а погодились лише на формування обмеженого легіону УСС, що став частиною австрійського війська [13, с. 52].

Український клуб у австрійському парламенті докладав також значних зусиль для створення українського університету у Львові.

19 листопада 1901 р. депутат Ю. Романчук у австрійському парламенті виступив із пропозицією, щоб уряд подав проект закону про заснування власного українського університету у Львові, а до того часу, щоб було утворено паралельні кафедри з українською мовою викладання.

Ця вимога не набрала необхідної (2/3) кількості голосів, у результаті чого 3 грудня 1901 р. 440 українських студентів застосували новий вид протесту – сецесію (масовий вихід студентів з університету. – А. Б.) та залишили Львівський університет [15].

Діяльність українських депутатів австрійського парламенту в університетській справі істотно активізував новий виборчий закон 1907 р. про загальне виборче право, який значно збільшив представництво українського народу Галичини в парламенті. Вперше депутатами парламенту стали викладачі Львівського університету С. Дністрянський та О. Колесса. Вимогу утворення українського університету у Львові як одне з найважливіших завдань було включено в програму Руського клубу в парламенті.

Українські депутати XI каденції ініціювали переговори з урядом, шукали союзників серед парламентських представництв інших народів, зверталися з запитом до уряду. Однак позиція австрійської влади щодо створення українського університету залишалася суперечливою і непослідовною.

4 червня 1912 р. Австрійський уряд розробив перший проект в справі створення українського університету, який більшою мірою відповідав інтересам польського населення Галичини, ніж українців. Заснування українського університету відкладалося на 10 років; місце його перебування не вказувалося, його мав визначити парламент окремим законом.

У відповідь українські депутати розпочали обструкцію в парламентських комісіях нескінченними промовами, а потім перенесли їх до парламенту. Зокрема, депутат Л. Бачинський під час нарад над військовим бюджетом промовляв безперервно 13 годин. В результаті цього міністр освіти Гусарек дав завірення, що український університет буде заснований протягом 6 років, розпочнеться підготовка українських кандидатів на кафедри та буде визначено місце знаходження університету. Обструкцію було припинено та розпочато нові переговори [16, с. 72].

Наприкінці 1912 р. – на початку 1913 рр. університетська справа увійшла в завершальний етап. Проект цісарського листа від 27 грудня 1912 р. передбачав заснування українського університету до початку 1916 р. [9, с. 637]. Однак на початку 1913 р. переговори знову зайшли у безвихідь, бо «поляки ніяк не хотіли згодитись на осідок українського університету у Львові» [17, с. 74].

У січні 1913 р. голова українського парламентського союзу К. Левицький знову подав запит до міністра освіти з вимогою рівноправного трактування українських та польських студентів у Львівському університеті та 27 січня 1913 р., у відповідь на запрошення К. Штюрка продовжити переговори щодо відкриття українського університету, заявив: «Український Парляментарний Союз констатує, що правительсто відступило від занятого ним становища, на користь Поляків, – домагаючись, щоби зараз був установлений польський характер львівського університету, – та уважає всякі дальші переговори з правительством в університетській справі за виключені, доки воно стояти буде при односторонній – Польським Колом уложеної формулі» [9, с. 642].

Під час Першої світової війни боротьба за український університет тривала. Українські депутати австрійського парламенту й надалі зверталися до австрійської влади із вимогою про заснування українського університету.

Берестейський мир та його додатковий таємний протокол, який гарантував поділ Галичини на дві частини: польську і українську тим самим вирішував справу українського університету у Львові та умови його виконані не були. Станом на 1918 р. Львівський університет залишався утраквістичним [15].

Отож, ініціатива українських депутатів парламенту Габсбурзької монархії щодо створення освітніх, економічних та військових організацій відіграла важливе значення у боротьбі за національні права та інтереси української нації. Головними формами цієї боротьби були виключно легальні методи: діяльність політичних партій і громадських організацій, використання парламентської трибуни, організація віч, маніфестацій, страйків тощо. Незважаючи на всі перешкоди, що виникали на шляху захисту прав українського народу за україномовні освітні заклади, економічні організації, військові формування та власний університет, українські депутати австрійського парламенту своєю діяльністю сприяли формуванню національної свідомості, відродженню української культури та подальшій боротьбі українського народу Галичини за свої права та створення власної української держави.

Список використаної літератури

1. *Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: документи і матеріали* / Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Т. 2 – Мюнхен : Сучасність, 1983. – 510 с.
2. ЦДІАУ у м. Львові. Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр. 2775 Інтерпеляція депутата Державної думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові, арк. 1–16.
3. ЦДІАУ у м. Львові. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 38 Листи М. Павлика до Ю. Романчука, 1881–1913 рр., 26 арк.
4. Меморіал Головного відділу товариства «Учительська Громада» у Львові, внесений до галицького Сейму в справі утраквізму // *Наша школа*. – 1909. – Кн. 3–4. – С. 10–17.
5. Меморіал товариства «Учительська громада» до ц. к. Краєвої Шкільної Ради в справі науки української мови й літератури в середніх школах з польською викладовою мовою // *Наша школа*. – 1910. – Кн. 1. – С. 76–80.
6. Меморіал Товариства «Учительська Громада» до міністра-президента бар. Бека й міністра Просвіти Мархета в справі заснування українського університету у Львові // *Наша школа*. – 1909. – Кн. 1–2. – С. 142–153.
7. *Kieniewicz S. Adam Sapieha (1828-1903) / S. Kieniewicz*. – Lwow: Wydawnictwo zakladu Narodowego imenia Ossolinskich, 1939. – 474 s.
8. *Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР : монографія* / І. Б. Василик. – К. : Експрес-Поліграф, 2012. – 175 с.

9. *Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр. / К. Левицький. – Львів : накладом власним з друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. – 736 с.*
10. *Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 741 s.*
11. *Купчинський О. До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи та матеріали) / О. Купчинський // Олександр Барвінський: матеріали конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Олександра Барвінського, Львів, 14 травня 1997 р. / ред. кол. М. Гнатюк [та ін.]; Наукове товариство ім. Шевченка, Історично-філософська секція. – Львів : [б.в.], 2001. – 205 с.*
12. *Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних збройних сил України в 1914–1993 рр.: (Орг., структура, штати): Історико-правове дослідження / М. В. Кравчук / Івано-Франківськ : «Плай», 1997. – 292 с.*
13. *Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Сухий. – Львів : Каменяр, 1998. – 132 с.*
14. *ЦДІАУ у м. Львові. Фонд. 581 Колекція документів про діяльність урядів армій УНР та ЗУНР, Опис 1., Спр. 90 Інформація (намісництва у Львові) про створення у місті Головної Української Ради, очолюваної д-ром Костем Левицьким і її структурної частини Української Бойової Управи, 1914–1939 рр., арк. 1.*
15. *Баран А. В. Діяльність депутатів-українців зі створення українського університету у Львові [Електронний ресурс] / А. В. Баран // Юридичний науковий електронний журнал. – №4. – 2016. – С. 12–15 // Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/7942>.*
16. *Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / В. Мудрий. – Львів : накладом української краювої студентської ради, 1923. – 130 с.*
17. *Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / В. Мудрий. – Львів – Нью-Йорк: [б.в.], 1999. – 190 с.*

Стаття надійшла до редакції 22.04.2017.